

OPEN MONUMENTENDAG 2018

ROND HET EINDHOVENS KANAAAL

ZONDAG 9 SEPTEMBER 2018

Open dag NRE-terrein
Rondleidingen Campina

GRATIS

FOTO: MARIE LOUISE NIJSING

ARCHITECTUURCENTRUM
EINDHOVEN

OP REIS LANGS HET EINDHOVENS KANAAL

Je zou het Eindhovens Kanaal kunnen zien als een dik boek vol verhalen. Het verhaal van een zelfbewust Eindhovens gemeente-bestuur dat besloot het kanaal zonder overheidsgelden te gaan aanleggen. Het verhaal over de fabrieken die langs de oevers van het kanaal verrezen en over de vele arbeiders die er hun dagen sleten. Het verhaal over een nieuwe toekomst voor deze 13,9 km lange waterverbinding van de stad Eindhoven met de Zuid-Willemsvaart in Helmond.

In deze gids een drietal verhalen. Een verhaal over de aanleg van en de bedrijvigheid rond het kanaal. Vervolgens wordt de geschiedenis van het NRE-terrein belicht en tot slot is er een artikel over de geschiedenis van de Campinafabriek. Ook dit fabrieksterrein staat aan de vooravond van een opmerkelijke transformatie.

Deze drie verhalen zijn feitelijk een bescheiden selectie uit de vele verhalen die er verteld gaan worden op de Monumentendag zelf. Dan, op zondag 9 september, zijn er openstellingen van monumentale gebouwen, diverse rondleidingen en exposities met historisch materiaal.

Deze brochure is bedoeld als een reisgids. Een smaakmaker voor een historische tocht door de tijd, met uiteraard achterin ook weer de praktische informatie over openstellingen en rondleidingen.

Let op!

Op zaterdag 8 september vinden er, elders in Eindhoven, activiteiten plaats in het kader van Open Monumentendag 2018. Bekijk het overzicht op www.architectuurcentrumeindhoven.nl

Veel plezier en een goede reis.

René Erven
Voorzitter comité
Open Monumentendag Eindhoven

INHOUD

Het Eindhovens Kanaal. Stimulans voor handel en bedrijvigheid. > P 4

Het NRE-terrein. Bouwen op een bijzonder verleden. > P 8

Op bezoek bij 'De Campina'. > P 14

Programmaoverzicht Open Monumentendag 2018. > P 18

De ijzeren hefbrug over het Eindhovens Kanaal is een rijksmonument en dateert uit het begin van de 20e eeuw.

FOTO: PETER THOBEN

Eindhovens Kanaal, haven en kaden.
Op de achtergrond de toren van de Paterskerk met rechts
timmerfabriek De Rietvink, v/h Van Dijk-Stumpers, 1930
Coll. Spaarnestad Photo

HET EINDHOVENS KANAAL STIMULANS VOOR HANDEL EN BEDRIJFVIGHEID

TEKST: PETER THOBEN

Op 28 oktober 1846 wapperen de vlaggen in Eindhoven. Dan vindt de feestelijke opening plaats van het Eindhovens Kanaal, dat precies 13,576 km lang is en uiteindelijk 180.000 gulden heeft gekost. Gemeenteraad en harmonie gaan per trekschuit naar de keersluis bij de Zuid-Willemsvaart, waar de opening wordt geproclameerd. Sindsdien is er veel veranderd met name rondom het havenhoofd. Bedrijvigheid kwam en ging...

In 1829 richt de stad Eindhoven, gesteund door de omliggende gemeenten, een verzoekschrift tot de koning voor een verbinding met de Zuid-Willemsvaart en in 1833 komt zij daarop terug vanwege het belang voor handel, industrie en landbouw, met name voor de invoer van grondstoffen uit en de afzet van producten naar Rotterdam en Amsterdam. Wanneer na de afscheiding van België in 1839 een kanaal- of wegverbinding via Geldrop met Helmond weer op de agenda komt, stagneert, of liever saboteert, Helmond

de besluitvorming, omdat een wegverbinding onderdeel van het algemeen wegenplan zou zijn, maar in feite vreest men via het water concurrentie. Bij de in 1842 aangetreden nieuwe gouverneur A.J.L. Borret blijft Eindhoven op een waterverbinding hameren, waarbij de dorpen hun steun betuigen. In januari 1843 neemt de Eindhovense gemeenteraad het besluit om "buiten 's Rijks kas" zelf een verbindingskanaal met de Zuid-Willemsvaart te laten graven op voorwaarde dat alle vaar- en sluisgelden "ten

eeuwigen dagen" aan Eindhoven toekomen om het geleende kapitaal met rente te kunnen aflossen. Op 1 oktober 1843 komt bij koninklijk besluit de toestemming af en kan de inschrijving op 300 obligaties van 500 gulden tegen 4½ % rente geopend worden. De uitgeschreven lening van 4000 gulden wordt zelfs overtekend. Na aankoop van gronden voor het tracé heeft op 4 september 1845 de aanbesteding plaats voor het graafwerk van het bijna 14 km lange kanaal, de vier stenen duikers en tien houten bruggen. Ruim een jaar later is de vaarweg gereed. De feestelijke opening vindt op 28 oktober 1846 plaats.

Een onverdeeld succes is het kanaal niet. Omstreeks 1900 is de schuldenlast nog niet afgelost vanwege tegenvallende inkomsten en is er weinig onderhoud gepleegd. Na 1910 moet er toch sprake zijn van een opleving, want de vervoerde tonnages nemen toe. Dit kan met de komst van N.V. Houtindustrie Picus en Van Hardenbroek en Langenhuijsen te maken hebben. Er is behoefte aan meer diepgang om grotere scheepsladingen te kunnen vervoeren. Vanaf 1929 wordt het kanaal verbeterd door het uit te diepen en te verbreden. Tevens wordt in 1932 de houten brug bij de Tongelresestraat door een ijzeren hefbrug vervangen. Een betonnen loswalbeschoeiing wordt bij het havenhoofd aangebracht. Met de komst van het Beatrixkanaal, vlak voor de Tweede Wereldoorlog, krijgt het Eindhovens Kanaal concurrentie en op 1 juli 1974 wordt het voor goed voor de scheepvaart gesloten.

Sindsdien is het kanaal in gebruik bij recreanten zoals kanovaarders, vissers, zeeverkenner, studenten-roeiërs en natuurlijk Sinterklaas die jaarlijks per boot via het kanaal in Eindhoven aankomt. Kunstenaar Gijs van Bon realiseert naar aanleiding van het 75-jarig bestaan van DAF midden in het kanaal bij de hefbrug een kinetisch DAF Monument in 2010.

Aanvankelijk is er nog het plan om het havenhoofd dicht bij de stad te leggen, over de Dommel heen. Om praktische en financiële redenen ziet men daar vanaf. De eerste nijverheid komt in de omgeving van de Kanaalstraat tot stand. Hier vestigen zich kort na 1857 de steenhouwerij van Cornelis Spoorenberg en Constant Lejour en de sigarenfabriek Mignot & De Block bouwt een eerste bedrijfspand in 1858. Als de

stenhouwerij in 1872 stopt, vestigt zich enkele jaren later op die plek de leerlooierij van Bernard Verhagen die tot in de Tweede Wereldoorlog actief zal blijven. Zeepfabriek De Lelie van C.J.E. Redelé heeft er tot 1899 gezeten. In dat jaar verhuist de onderneming naar een nieuw pand in de huidige Tramstraat. Ook de sigarenfabriek van J.F. Lurmans & Co heeft er tot omstreeks 1914 gefabriceerd, voordat Mignot & De Block deze terreinen in 1916 overneemt.

Rondom het havenhoofd en bij de Tongelresestraat komt vooral na 1880 allerlei nijverheid tot stand. Tot de oudste bedrijven ter plaatse behoort de textielweverij Van Dijk & Co, in 1852 opgericht door Carolus Boromeus van Dijk. In 1903 wordt de naam veranderd in NV Eindhovensche stoom- en handweverij v/h Van Dijk & Co, later Kodijko. Tot het bedrijf behoort ook wasserij en ververij De Iris. In 1965 trekt Van Dissel, dat inmiddels met Van den Briel & Verster gefuseerd is, in de panden om in 1971 te stoppen. Linnen en pellenfabriek E.J.F. van Dissel & Zonen is in de jaren 1870 als kleine weverij bij de Stuiverstraat begonnen, evenals de N.V. Linnen- en Damastweverijen van C.E. Schröder & Zn aan de Havenstraat.

In de fabriek van Schröder begint Jacques van der Meulen een garage maar bouwt spoedig aan de Kanaaldijk Zuid een nieuw pand, geopend in 1936. Aan de Kanaaldijk richt Antoon van Zeeland sr in 1884 een bierbrouwerij met huizen op, die hij in 1893 aan bierbrouwer A.C. Snieders overdoet. Na een brand in 1906 worden de panden in 1908 publiek verkocht en komen ze in handen van J.W. Volker & Co. Aan de Tongelresestraat ligt ook de sigarenfabriek De Kroon van P. Boelaars & Zn, waarvan de villa rest. Na 1917 verhuist het bedrijf verderop aan de straat naar het pand dat nu als Apollohuis bekend staat. Hiertegenover aan de Tongelresestraat staat de iets rijkere villa uit 1874 van fabrikant Robert von der Nahmer, eigenaar van een wollenstoffenfabriek aan de Geldropseweg.

Bij het kanaal liggen tussen het Havenstraat en de Tongelresestraat de Karel I Sigarenfabrieken van H.J. van Abbe. Hij breidt, na zijn komst in 1908 naar Gestel en na de overname in 1915 van de sigarenfabriek Prinzen & Keunen aan de Korte Havenstraat te Stratum, de bestaande fabriek uit met nieuwe gebouwen. Het zal uitgroeien tot de grootste sigaren-

fabriek van het land. In 1971 gaat bij een spectaculaire brand het gebouwencomplex geheel verloren en dat betekent tevens het einde van de fabriek.

Aan de noordkant van het kanaal start, na de aankoop van houtzaagmolen De Rietvink in 1881, Stoomtimmerfabriek en Houthandel De Rietvink van Thomas A. van Dijck-Stumpers. Na een felle brand in 1938 wordt er alleen nog in hout gehandeld.

In 1883 richt Jean Brüning aan de Tongelresestraat een houtverwerkingsfabriek voor sigarenkistjes op. Omstreeks 1910 gaat de fabriek, dan opererend onder de naam J. Brüning & Zn, ook triplex en multiplex produceren. In 1912 wordt de naam NV Houtindustrie

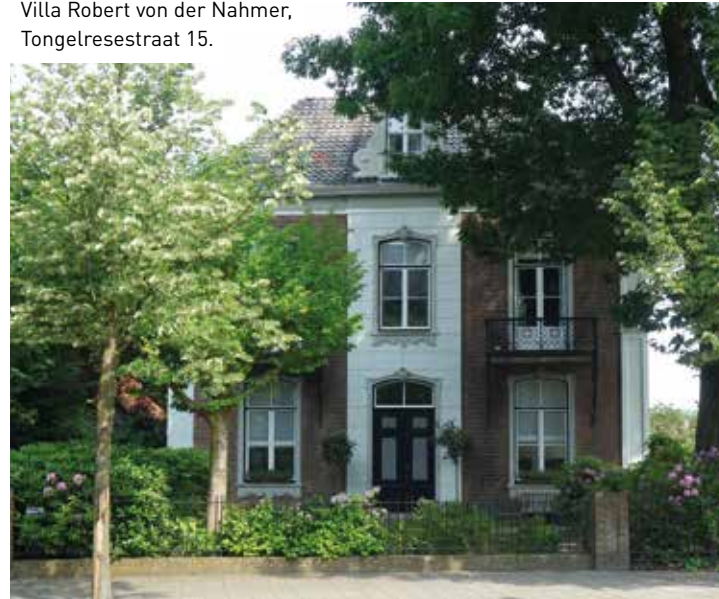
Picus. Door de teruggang van de sigarenindustrie, in de jaren 1930, wordt de productie van deuren opgepakt en kan het bedrijf na diverse overnames blijven bestaan tot 1993. Dan gaat Picus failliet. Ook de gebroeders Cees en Frans van Dijck – zonen van Van Dijck-Stumpers – starten in 1909 een sigarenkistenfabriek. Deze fabriek, N.V. Juliana, heeft bij de Voorterweg gelegen en is na een brand in 1929 gesloten.

In 1883 begint Antoon Coolen Stoombrouwerij De Valk met Auke Sierkes Hennes als brouwer. In 1898 gaat hij met brouwer Henri Huenges een vennootschap aan. Deze laatste zal Hub en Wim van Doorne in 1928 werkruimte en startkapitaal geven om er hun machine- en reparatie-inrichting te beginnen. Deze

Villa De Rietvink van Thomas van Dijck-Stumpers, Tongelresestraat hoek Korte Havenstraat.

Villa Robert von der Nahmer, Tongelresestraat 15.

Muur met tegeltableau Karel I Sigarenfabrieken, Tongelresestraat.

Voormalige bierbrouwerij A.H. van Zeeland aan Kanaaldijk Zuid.

opereert vanaf 1932 onder de naam Van Doorne's Aanhangwagen Fabriek. Met het brouwen van bier wordt in 1953 gestopt, terwijl de verkoop van ijsstaven en koolzuurproducten tot begin jaren tachtig blijft bestaan. Na een periode van leegstand heeft het DAF Museum er in 1993 zijn onderkomen gevonden. In 1899 wordt de gasfabriek van de Paradijslaan verplaatst naar het Eindhovens Kanaal vanwege de aanvoer van steenkolen. Stadsarchitect Louis Kooken bouwt er meerdere gebouwen en er komen kolossale opvallende gashouders te staan (zie bijdrage van Lilian Calame).

In 1885 start Henricus van Berckel de Nederlandsche Strohulzenfabriek, die hij in 1894 overdoet aan J.B.C. Caron. Na de brand in 1912 herbouwt Caron de fabriek en begint tevens met een spijkerfabriek. Zijn buurman is de in 1911 opgerichte N.V. Houthandel Van Hardenbroek en Langenhuijsen die direct in 1912 door de brand schade ondervindt. Na de brand in 1990 richt het bedrijf zich op de bouw en verhuur van nieuwe hallen voor detailhandel. Na de Tweede Wereldoorlog komt er langs het kanaal meer nijverheid en industrie tot stand, waaronder de zuivelfabriek Campina in 1961 (zie bijdrage van Rene Erven).

In het gebied hebben vaak spectaculaire branden gewoed die tal van bedrijven troffen: Bierbrouwerij A.C. Snieders (1906), Caron en Van Hardenbroek en Langenhuijsen (1912), Sigarenkistenfabriek Juliana (1929), De Rietvink (1938), Gashouders van de Nutsbedrijven (1941), Karel I Sigarenfabrieken (1971), remise van stadsbussen van voormalig autobedrijf De City en Zuidooster (1972) en Van Hardenbroek en Langenhuijsen / Picus (1990).

Het industriegebied bij het kanaal dat decennia lang tot de rafelranden van de stad behoort, krijgt door zijn stapsgewijze transformatie naar met name woningbouw een geheel nieuw aanzien. Echter, enkele monumenten houden de herinnering aan het industriële verleden levendig.

BRONNEN: H.J.A. Scheijvens, *De aanleg van het Eindhovens Kanaal, 1815-1846: strijd en tegenwerking, plannen en uitvoering*, z.pl. 1979 (ongepubliceerde doctoraalscriptie Katholieke Universiteit Nijmegen); Th.A.C.H. Bakx, *De Eindhovense beurtschippers*, Waalre 1980 (ongepubliceerd manuscript); Giel van Hooff, 'De aanleg van het Eindhovens Kanaal', in: *'t Gruun Buukske 10* (1981), 70-75, 11 (1982), 10-16 en 26-31; F.J.M. van Puijenbroek, *Beginnen in Eindhoven. Allochtoon ondernemersinitiatief in de negentiende eeuw*, Eindhoven 1985; Jan Spoorenberg, *150 jaar Eindhovens Kanaal*, in: *'t Gruun Buukske 25* (1996), 84-132; Giel van Hooff, 'Het Eindhovens Kanaal, 1846', in: Harry Lintsen en Peter Thoben (red.), *De canon van Eindhoven*, Eindhoven 2009, 61-68.

De toekomstige ontwikkeling van het NRE-terrein in vogelvucht vanuit het noordwesten. Deze schets is gebruikt tijdens het coöperatieve ontwikkeltraject en laat de tussenstand zien van 2016. Nieuwbouw is tussen de bestaande panden genesteld waardoor een atypisch stadsweefsel ontstaat met smalle stegen en open plekken. Geïnspireerd op de oorspronkelijke functie van gasfabriek, klaar om (her)ontdekt te worden. Visualisatie: Tom van Tuijn.

HET NRE-TERREIN

BOUWEN OP EEN BIJZONDER VERLEDEN

TEKST: LILIAN CALAME

De discussie over gas als belangrijke energiebron in het huishouden is in volle gang en er wordt volop naar alternatieven gezocht. Oude technologieën maken plaats voor nieuwe. Nederland moet van het gas af. Ruim twee eeuwen geleden werd gas in het huishouden geïntroduceerd. In de loop van de negentiende eeuw verschenen door heel Nederland gasfabrieken. Ook in Eindhoven verrees een gasfabriek op het huidige NRE-terrein. Gedurende de jaren veranderde er veel onder invloed van technologische en maatschappelijke veranderingen. Gebouwen werden er verbouwd of afgebroken, en nieuwe kwamen er bij...

Rond 1785 werd huishoudelijk gebruik van gas in Nederland geïntroduceerd voor verlichting, ter vervanging van brandgevaarlijke kaarsen en olie-lampen. Gas werd toen niet gewonnen uit aardlagen maar geproduceerd met kolen of olie. Tot 1840 waren vooral bedrijven en welgestelde consumenten in stedelijke gebieden gebruikers van dit gaslicht. Eind negentiende eeuw werd gas voor grotere groepen bereikbaar door de invoering van de muntgasmeter. Hiermee kon je voor een muntje gas kopen.

De eerste kolengasfabrieken in Nederland ontstonden op particulier initiatief. Voor de toepassing van stadsverlichting legden gemeenten distributienetwerken aan en kregen ze een groter belang in de gasfabrieken. In Eindhoven werd de eerste gasfabriek opgericht in 1857 door de Bosschenaren Drossaerts en Loeff, op een terrein tussen de Wal en de Paradijslaan. De fabriek bestond onder meer uit een stokerij, een werkplaats, een kantoor, een zuiverhuis, een kolenloods en twee gashouders. In 1863 werd de fabriek overgenomen door de 'Algemene Nederlandsche Gas- en Verlichtingsmaatschappij' uit Den Haag die

daarvoor de 'N.V. Eindhovensche Gasmaatschappij' oprichtte.

Naast enthousiasme over de nieuwe voorziening waren er ook ongemakken. Klachten over lekkende leidingen, wisselende lichtsterkte, 'gaswater', afwijkende gasmeters en gaslucht in de stad waren aan de orde van de dag. In 1892 besloot de gemeente de exploitatie zelf ter hand te nemen. Zo had ze meer invloed op de voorwaarden waarop het gas geëxploiteerd werd en stelde ze het algemeen belang boven dat van de naar winst strevende particulieren. Al snel werd duidelijk dat vanwege capaciteitsvergroting en veranderingen in het productieproces een nieuwe fabriek nodig was.

De gemeente koos voor een locatie buiten het dichtbevolkte stadscentrum, aan het Eindhovens Kanaal aan de huidige Nachtegaallaan, waar de benodigde steenkolen makkelijk per schip aangevoerd konden worden. De uitvoering van de plannen liet even op zich wachten, maar onder druk van grootafnemer Philips, die dreigde met de bouw van een eigen

gasfabriek, werd op 28 juli 1899 de eerste steen gelegd. Bouwmeesters van het nieuwe fabrieks-complex waren gemeentearchitect Louis Kooken en Louis Payens, directeur van de gasfabriek in Helmond.

Rond die tijd had de gasfabriek een stokerij, een zuiverhuis, een smederij, een laboratorium, een kantoor, een magazijn, een gashouder en woningen voor de directeur en de gasmeester. Al kort na de ingebruikname in januari 1900 moesten gebouwen hersteld of vernieuwd worden, omdat er te hard gestookt was.

In de beginjaren bood de fabriek werk aan circa twintig mensen: de directeur, een administrateur, een klerk, een baas, zes stokers, drie sjouwers, twee fitters, twee geldophalers en drie lantaarnopstekers. De fabriek groeide snel door nieuwe toepassingen van gas, zoals koken en verwarmen, alsook de expansie van Philips en de levering van gas aan de toenmalige buurgemeenten Stratum, Tongelre, Woensel, Strijp en Gestel.

Door de groeiende vraag en de ontwikkelingen in het productieproces was de gasfabriek voortdurend aan veranderingen onderhevig. Er kwamen nieuwe gebouwen bij, gebouwen werden afgebroken of vervangen. Een echte innovatie was de bouw in 1924 van een watergasfabriek en een zuiverhuis op het terrein. De grootste verandering echter was de overgang van kolengas op afstandsgas rond 1930. Door nieuwe leidingtechnologie kon gas over lange afstanden getransporteerd worden. Dit cokesovengas, dat door Eindhoven betrokken werd van de Limburgse Staatsmijnen, was goedkoper en van betere kwaliteit. Zo werd de stad ook bevrijd van 'stank, stof, rook en geraas' van de gasfabriek.

De omschakeling van productie naar distributie betekende een nieuwe fase in de bebouwing. Gebouwen verloren hun functie en werden gesloopt of omgebouwd en nieuwe gebouwen werden gerealiseerd. In 1930 werd het gasontvangst- en distributiestation, waar de leiding vanaf de Staatsmijnen binnenkwam, gebouwd. Er verrees een grote gashouder en er kwam een magazijn met een toonzaal voor voor-

lichting over gasgebruik en -apparatuur. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het terrein getroffen door bombardementen en raakten gebouwen beschadigd. Na de bevrijding werden de gebouwen snel hersteld en kon het gasbedrijf weer volop aan de gang. Het energieverbruik nam toe, er waren meer huishoudelijke apparaten die op gas werkten en er was meer industrieel verbruik. Tot midden jaren zestig vonden nog aanpassingen op het terrein plaats, zoals de bouw van een blowerkamer, een grote centrale werkplaats, een kantine en een kantoor.

De ontdekking van de aardgasbel in Slochteren in 1959 leidde ertoe dat de gasinfrastructuur in Nederland snel geschikt gemaakt werd voor aardgas. De gemeente Eindhoven bouwde in de jaren '65-'66 een aardgasontvangststation in Acht en verdeelde voortaan van daaruit het gas naar de stad. Daarmee verloor het gasfabrieksterrein aan de Nachtegaallaan haar functie van gasontvangst, opslag en distributie. De achtergebleven gebouwen werden gesloopt of bleven dienst doen als werkplaats, magazijn en kantoor. In 1989 verzelfstandigde de gemeente haar

Eindhovens Kanaal, met op de achtergrond de gashouder aan de Nachtegaallaan, 1939 – 1940. Coll. Regionaal Historisch Centrum Eindhoven

Gasfabriek, Nachtegaallaan, circa 1925. Coll. Regionaal Historisch Centrum Eindhoven

Gebouw 10 op het NRE-terrein gefotografeerd in 2015

gasactiviteiten in de NV Nutsbedrijven Regio Eindhoven (NRE) en werd het kantoorgebouw uitgebreid. In 2012 verliet het bedrijf het terrein aan de Nachtegaallaan.

Korte tijd werd overwogen om een groot aantal van de overgebleven gebouwen te slopen en volgens een vooraf vastgesteld plan 350 woningen te bouwen op het terrein. Echter, het gebied bleek een relatief zeldzaam overblijfsel van de gasindustrie in Nederland. Er resteerden tien gebouwen, gerealiseerd tussen 1899 en 1989, die samen de geschiedenis van de gasfabriek vertellen.

Tom van Tuijn, voor de gemeente als stedenbouwkundige betrokken bij de herontwikkeling, vertelt dat er voor een organische, geleidelijke aanpak werd gekozen. De gemeente ging op zoek naar gebruikers voor het terrein. Samen met enkele initiatiefnemers

werd vanaf het begin gekeken naar hun wensen en hoe het gebied kon worden ontwikkeld.

De gebouwen werden in deze ontwikkelperiode niet aangemerkt als monument. Het denkproces leidde tot een gezamenlijke aanpak om een levendig gebied voor wonen, werken en publieke activiteiten te creëren. Het industriële verleden vormde daarbij de inspiratiebron.

Het gasfabriekterrein veranderde in de loop van de tijd voortdurend, door verbouwingen of sloop van panden. Daardoor is het verband tussen de overgebleven gebouwen verdwenen. Om het verleden zichtbaar te maken of te houden werd een aantal spelregels bedacht. Spelregels zijn bijvoorbeeld: het herstellen van de verloren verbanden door gebouwen wat betreft afmetingen en vorm weer terug te laten komen, of in het stratenpatroon de contour aan te

brengen van verdwenen gebouwen zoals de gashouders. Verder wordt bij het bouwen rekening gehouden met het monumentale karakter van de bestaande bebouwing qua vorm en materiaalgebruik. Nieuwe gebouwen moeten eenvoudig zijn en bevatten aan minstens drie kanten ramen of deuren voor een levendige uitstraling. Om de samenhang te benadrukken wordt het gebied ingericht als erfterrein, zonder stoepen straten of tuinen.

Magdaleen Kroese, architect bij MAG architecten en medeoprichter van Stichting Kilimanjaro Wonen, is momenteel actief op het NRE-terrein. Haar huidige kantoor bevindt zich op het gasfabriekterrein in de voormalige centrale werkplaats (gebouw 3), ze werkt aan de herbestemming van de toonzaal/magazijn (gebouw 2) en ze gaat wonen en werken in het nieuwbouwdeel aan de Patrijsstraat.

Voor die nieuwbouw is gekeken naar de bestaande gebouwen. Deze zijn eenvormig zonder 'rare uitsteeksels'. De nieuwbouw volgt deze vorm, dus er zullen geen garages of andere aanbouwen te zien zijn. Gebouwen krijgen een industriële uitstraling. Aan de buitenkant kun je niet zien wat de functie is en een gebouw heeft overmaat (groter dan nodig is). Verder wordt gebruik gemaakt van ambachtelijk, eerlijk en oorspronkelijk materiaal zoals hout en baksteen. Als contrast met de bestaande gebouwen wordt lichte baksteen gebruikt. Bewoners mogen groenelementen aanbrengen op, aan of voor een gebouw, zoals een sedumdak, groen tegen muren of in verplaatsbare potten.

De toonzaal/magazijn (gebouw 2) wordt ontwikkeld tot een levensloopbestendige woonvorm. In de praktijk is het een ingewikkeld gebouw volgens Kroese. Voor een toonzaal en magazijn zitten de ramen op de goede hoogte, maar voor bewoners is 1.40 m lastig. Als oplossing zijn de vloeren opgehoogd en is het leidingwerk in de ophoging gepland. Aan de voorzijde aan de Nachtegaallaan blijft het aanzicht van het gebouw nagenoeg gelijk, aan de achterzijde is een andere indeling gemaakt, waarbij sommige ramen verdwijnen en balkons aan de gevels komen. Aan de binnengevel vinden grote ingrepen plaats voor de leef- en bewoonbaarheid van het pand. De toonzaal blijft haar functie behouden als ontmoetings- en 'toonruimte'. De 'littekens' van het gebouw blijven zitten, je mag volgens Kroese zien dat het gebouw door de tijd heen veranderd is.

De werkzaamheden op het gasfabriekterrein zijn inmiddels in volle gang. Met aandacht voor de geschiedenis van de gasfabriek ontstaat een nieuw stukje oud Eindhoven, gered van de sloophamer en bewaard voor de toekomst.

Het gedurende het coöperatieve ontwikkeltraject opgestelde stedenbouwkundig plan van het NRE-terrein. In de gebouwen de nummers, in de nieuwbouwkavels de letters. In bestrating de contouren van de gashouders. Visualisatie: Tom van Tuijn

Gebouw 1. 1946-1952 kantoor, architect Kees Geenen, uitbreiding aan havenhoofd uit 1989-1992.
Gebouw 2. 1930 toonzaal-magazijn. Verbouwing door Mag Architecten (zie programma)
Gebouw 3. 1960 centrale werkplaats. Erfgoedhuis / Eindhoven in beeld / Stichting Beeldenstorm (zie programma)
Gebouw 4. 1952 kantine, architect R.J.C. van Buyten. De Velosoof (zie programma)
Gebouw 5. 1899 gasfabriek, architect Louis Kooken. Fifth NRE (zie programma)
Gebouw 7. 1950 blowerkamer, in 1977 verbouwd. NUL ZES / MadeByNRE (zie programma)
Gebouw 8. 1899 gasfabriek, architect Louis Kooken.
Gebouw 9. 1924 zuiverhuis, De Vries Robbé & Co, aanpassing 1964.
Gebouw 10. 1909-1912 Peelcentrale, voormalige elektriciteitscentrale, na faillissement in 1915 in gebruik genomen door de gasfabriek als werkplaats. Tineke Beunders en Nathan Wierink (zie programma)
Gebouw 11. 1930 gasontvangst- en distributiestation
Gebouw 17. 1924 garage

MET DANK AAN

Magdaleen Kroese en Tom van Tuijn.

BRONNEN

'Aardgas - Historische ontwikkeling', in: E.J.L. Chappin (ed.) [2016] *Webdictaat Introductie in Energie- en Industriesystemen*, <http://eduweb.eeni.tbm.tudelft.nl/TB141E/pagina>; *NRE-terrein: Nieuwe Energie*, Bauhütte, Gashouders NRE, Gemeente Eindhoven, oktober 2014; J.M.P. van Oorschot, *Eindhoven een samenleving in verandering* (Eindhoven 1982), pp. 474-480 en 967-970; *Eindhoven NRE-terrein: Cultuurhistorische inventarisatie*, BAAC rapport B-08.0136, Eindhoven, november 2008.

OP BEZOEK BIJ 'DE CAMPINA'

TEKST: RENE ERVEN

In juni 2012 organiseerde Architectuurcentrum Eindhoven een rondleiding door de Campina zuivelfabriek aan het Eindhovens Kanaal. De aanleiding was het thema van de jaarlijkse Dag van de Architectuur: 'Architectuur en voedsel'. Een unieke ervaring zo blijkt nu, want in 2013 kondigde de directie van FrieslandCampina aan de productie van zuivel te zullen overhevelen naar locaties in Rotterdam en Maasdam. Het complex is inmiddels gekocht door BPD, en de plannen om het gebied te herontwikkelingen zijn in volle gang. Daarom nog een keer een rondgang door het complex tijdens Open Monumentendag 2018...

Er gingen vele vriendelijke en enthousiaste mails aan vooraf. En, na een plezierige en persoonlijke kennis-making met de FrieslandCampina-directie kwam er uiteindelijk groen licht. Een bezoek aan de fabriek was in principe mogelijk, maar dan alleen zondag in de ochtend voorafgaand aan de levering van verse melk. En, dat was ook nog een belangrijke voorwaarde, als alle bezoekers hygiënische en beschermende kleding zouden dragen.

Het was een amusant gezicht. Alle aangemelde belangstellenden met de verplichte hygiënische schoenen, mutsen en witte jassen. Alleen zo mochten we mee door de fabriek, opgedeeld in twee kleine groepjes. Het was er warm en vochtig. Tegelijkertijd was het indrukwekkend om te zien hoe grote hoeveelheden ruwe melk werden verwerkt tot consumptie-

melk en andere zuivelproducten. Echter, niet alleen de productie van melk was aanleiding om een kijkje te nemen in het gebouw. Ook de architectuur was en is nog steeds het bekijken waard.

DE VOORGESCHIEDENIS: CAMPINA

De geschiedenis van het Eindhovense Campina-complex gaat terug tot 1916. Toen werd de zuivel-fabriek van de Coöperatieve Melkinrichting Sint-Joseph opgericht door enkele Strijpse boeren. Ze bouwden een moderne melkfabriek aan de Dommel, goed voor een dagproductie van 1.500 liter melk. Het bedrijf groeide snel en al in 1919 kon de belangrijkste concurrent 'Moderne' worden overgenomen. De locatie aan de Dommelstraat werd al gauw te klein. In 1925 werd een terrein aan de Paradijslaan, ten zuiden van de binnenstad aangekocht. Hier werd aanvankelijk

de kaasproductie ondergebracht. In 1929 werd echter besloten tot het overplaatsen van het gehele bedrijf naar de Paradijslaan. Er kwam een nieuwe fabriek die in september 1929 in gebruik werd genomen. Architect van deze fabriek was de Eindhovense architect Martien van Beek (1896-1962).

Eindhoven groeide in deze periode sterk en dus nam ook de vraag naar zuivel toe. In het Eindhovense stadsdeel Tongelre werd in 1947 de Coöperatieve Zuivelvereniging 'De Kempen' opgericht. Dit was een samenwerkingsverband van twaalf zuivelfabrieken, waarvan Sint-Joseph de grootste en waarschijnlijk ook de belangrijkste initiator was. Rond het midden van de jaren '50 ontstonden plannen voor de bouw van een nieuwe fabriek om de aanvoer en verwerking van melk binnen het verzorgingsgebied van 'De Kempen' efficiënter te maken. Hierbij werden verschillende varianten overwogen om de aanvoer en productie over de bestaande fabrieken te verdelen. Naast een nieuw te bouwen fabriek in Eindhoven met een aanvangscapaciteit van circa 30,2 miljoen kg melk werd gedacht aan vier of vijf fabrieken voor de verwerking van de resterende 44 miljoen kg. Hiermee konden de circa 4.600 boeren een bevolking van zo'n 260.000 mensen van melk en melkproducten voorzien.

Met de plannen voor de nieuw te bouwen fabriek ontstond ook de nieuwe naam 'Campina', de Latijnse naam voor de Kempen. Dit werd tevens de naam voor de nieuwe fabriek, die het centrale bedrijf vormde van kringcoöperatie 'De Kempen'. Met de bouw van de Campinafabriek aan het Eindhovens Kanaal werd de productie van de verouderde fabriek aan de Paradijslaan geheel overgeplaatst naar de nieuwe vestiging. Van de andere leden van de zuivelvereniging bleven alleen St. Isidorus in Bladel en St. Oda in St. Oedenrode nog in productie.

In 1961 werd de inrichting van Sint-Joseph aan de Paradijslaan gesloopt, en mensen die wel eens langs de Dommel wandelen hebben waarschijnlijk de restanten van het fundament en de fabrieksmuren ontdekt. De uitbreiding van het woonhuis/kantoor aan de Paradijslaan bij de brug over de Dommel, ontworpen door architect Thomas Kemme, rust op het nog aanwezige betonnen fundament van de oude melkfabriek.

HET COMPLEX

In de jaren na de Tweede Wereldoorlog maakte Eindhoven grootschalig werk van de Rondweg, of Ring zoals deze nu wordt genoemd. Direct binnen deze ringweg werd op een nieuw bedrijventerrein naast het kanaal de zuivelfabriek aangelegd die in 1961 in gebruik werd genomen. In tegenstelling tot veel andere zuivelfabrieken, die zijn ontstaan door uitbreidingen van bestaande fabrieken, kon de nieuwe Campinafabriek geheel volgens een nieuw en 'ideaal' plan worden gebouwd. Er werd zelfs al rekening gehouden met de mogelijkheid voor toekomstige uitbreidingen.

Alle bouwtekeningen voor de nieuwe fabriek zijn vervaardigd door Ingenieursbureau Héman uit Heerlen. Dit bedrijf was opdrachtnemer wat betreft het constructieve ontwerp en de technische uitwerking van de gebouwen. Dit bureau was ook betrokken bij het ontwerp van de Campinafabriek die in Roermond in 1957 werd opgeleverd. Er zijn opmerkelijke overeenkomsten met deze Roermondse Campinafabriek, zoals de gevelklok en de moderne fabriekshallen met de bijzondere betonnen schaaldakconstructie.

Op enkele bouwtekeningen voor het Eindhovense complex wordt Jean Huysmans (1913-1974) als 'architectonisch medewerker' vermeld. Huysmans is een bekende architect die vooral in Limburg kerken, woonhuizen en kantoren ontwierp. Met name het ketelhuis en het kantoor met aangebouwde kantine zijn evenwichtig en zorgvuldig vormgegeven. Het gerealiseerde architectonische beeld is van hoge kwaliteit in zowel de hoofdopzet als de detaillering van onderdelen. Het complex is een fraai voorbeeld van wederopbouwarchitectuur.

Het is volgens bouwhistoricus Gerrit Korenberg waarschijnlijk dat Huysmans een ontwerp leverde, dat vervolgens door Ingenieursbureau Héman verder werd uitgewerkt. Huysmans bleef mogelijk als extern architectonisch adviseur voor de meer in het oog springende onderdelen betrokken. De bouw van de fabriek werd uitgevoerd door de N.V. Internationale Gewapendbeton Bouw (IGB) uit Breda.

Ook is er, typisch voor de wederopbouwperiode, aandacht voor kunst. Bij binnenkomst van het

kantoorgedeelte sta je oog in oog met een monumentale wandschildering van Harry Koolen (1904-1985). Een landelijk tafereel met op de voorgrond koeien die worden gemolken, boerinnen en boeren en een typische Brabantse langgevelboerderij. Aan de horizon een skyline van flats, de Lichttoren en een kerk met twee torens, waarschijnlijk de verbeelding van de Eindhovense Catharinakerk.

De monumentale schoorsteen, met daarin ingemetseld 'Campina' in blauw geglazuurde baksteen, is een markante landmark. De oorspronkelijke gebouwen voor opslag, de melk- en ijsfabriek en de melkuitgifte zijn halvormig geconstrueerd. Deze gebouwen

bestaan uit een betonnen hoofddraagconstructie met zogenaamde in fusée-céramique of fuséedaken. Bij deze innovatieve bouwmethode worden boogconstructies gemaakt van in elkaar geschoven keramische pottenbuizen. Deze bogen worden op spanning gehouden door trekstangen. Het resultaat is een uiterst lichte dakconstructie. Het complex in Eindhoven onderging door de jaren vele interne wijzigingen en de oorspronkelijke gebouwen raakten geleidelijk ingekapseld door diverse uitbreidingen. De fabriek bleek een bijzonder fraai en zorgvuldig ontworpen maatpak, dat na 54 jaar niet meer zo lekker bleek te zitten. In 2015 werd de productie beëindigd.

De-Zuivelfabriek- Visualisaties: Studioninedots/Delva

MET DANK AAN

Jos Hüsken.

BRONNEN

Gerrit Korenberg, *Campinafabriek Eindhoven: Bouw- en cultuurhistorisch onderzoek en waardestelling*, Gemeente Eindhoven, 2015; *Analyse Complex Campina Eindhoven*, Stichting Wederopbouwgoed, Eindhoven, 1 november 2015; *Zuivelfabriek. Toekomstig leven aan de blauwe strip*, BPD ontwikkeling, Eindhoven, 2017.

DE TOEKOMST

De zuivelcoöperatie schreef na de sluiting een tender uit voor de verkoop van het terrein en de gebouwen. Leidend was een ontwikkelkader van de gemeente. Dit gaat uit van wonen, werken en recreëren, met aandacht voor duurzaamheid en circulariteit. Ontwikkelaar BPD won de tender met een plan voor het complex, ontwikkeld met onder meer architectenbureau Studioninedots, DELVA Landscape Architects en enkele lokale partijen. Overigens is dit zeker geen definitief plan. Integendeel, er is sprake van een organisch proces dat kan worden aangepast aan de dynamiek van de tijd en de maatschappij. De ontwikkeltijd van het gebied bedraagt 10 tot 15 jaar.

Net als andere steden staat Eindhoven immers voor flinke uitdagingen. Het aandeel ouderen en alleenstaanden groeit. Tegelijk wil de stad ook andere groepen huisvesten, zoals hoogopgeleide expats die uit alle delen van de wereld in Eindhoven neerstrijken. En dan zijn er nog de uitdagingen op het gebied van klimaat, duurzaamheid en mobiliteit. Met de herontwikkeling van de Zuivelfabriek wil de ontwikkelaar ook antwoorden formuleren op dit soort vraagstukken.

Enkele contouren van het plan zijn wel helder. Het gebied wordt open en vriendelijk, met veel ruimte

voor ontmoeting. De gebouwen krijgen 'ogen op straat'. Geen raamloze wanden, maar woningen en ateliers die uitkijken op de pleinen en andere verblijfsgebieden.

De mens staat centraal en niet de auto. Het autoluwe gebied kent straks geen stoepen of straten, maar gemengde gebieden voor voetgangers, fietsers en andere weggebruikers. Parkeren gebeurt zoveel mogelijk aan de randen van het gebied en in de bestaande gebouwen. Ook komt er veel groen. Dat creëert gunstige leefomstandigheden voor planten en dieren, is goed voor het waterbergend vermogen en de opname van hitte in de stad. Daarbij wordt ook het Eindhovens Kanaal betrokken.

Ook is er aandacht voor duurzaamheid en circulariteit en er bestaat het idee om een van de gebouwen te transformeren tot een foodmarket. Een plek waar je lokaal geteelde producten kunt kopen en consumeren, maar ook waar onderzoek wordt gedaan naar het maken van nieuwe grondstoffen op basis van afval. De ideevorming is net gestart, tot die tijd zullen er ook tal van tijdelijke initiatieven en festivals plaatsvinden op het Campinaterrein. Het festival Robot Love en de DDW zullen er dit jaar neerstrijken, en ook... Open Monumentendag 2018.

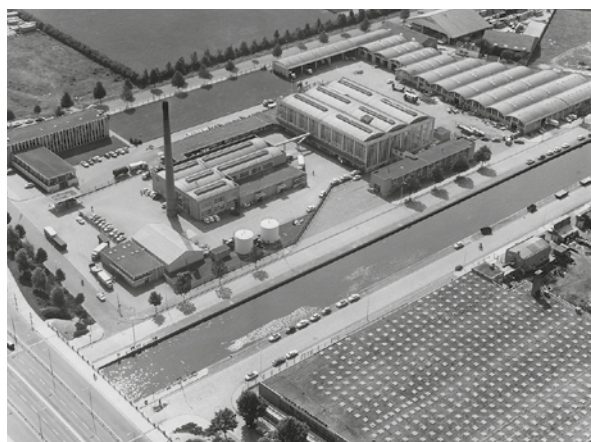
PROGRAMMA ZONDAG 9 SEPTEMBER

OPEN MONUMENTENDAG / EINDHOVENS KANAAL

Rond het Eindhovens Kanaal liggen talloze monumenten die herinneren aan het industriële verleden van het gebied. Lees daarover meer in de bijdrage van Peter Thoben. Op twee plekken vinden bijzondere activiteiten plaats: het NRE-terrein en het Campina-complex.

CAMPINACOMPLEX

Hier vinden in totaal 9 rondleidingen plaats. Gratis kaarten voor deze wandelingen zijn van maandag 3 tot en met zaterdag 8 september verkrijgbaar in de Brandstore Eindhoven/VVV op het Stationplein. Niet opgehaalde kaarten zijn tijdens Monumentendag beschikbaar bij het Campinaterrein. Vertrektijden wandelingen zijn: 11.30 uur; 12.00 uur; 12.30 uur; 13.00 uur; 13.30 uur; 14.00 uur; 14.30 uur; 15.00 uur en 15.30 uur. Wandelingen starten bij de ingang van het voormalige kantoorgebouw van FrieslandCampina aan de Dirk Boutslaan. Mensen die slecht ter been zijn, gebruik maken van rollator of rolstoel kunnen helaas niet deelnemen aan deze rondleidingen vanwege de trappen en ongelijke en vloeren in het complex. Openingstijden Brandstore/VVV: www.thisiseindhoven.com/nl/visit/brandstore-eindhoven

Luchtopname Eindhovens Kanaal/Campina, 1967
Coll. Jos Hüsken

NRE-TERREIN

Erfgoedhuis: Bij Eindhoven in Beeld, gevestigd in het Erfgoedhuis, is tijdens Open Monumentendag de expositie 'Waterrijk Eindhoven' te bezichtigen. Geopend van 11.00-17.00 uur.

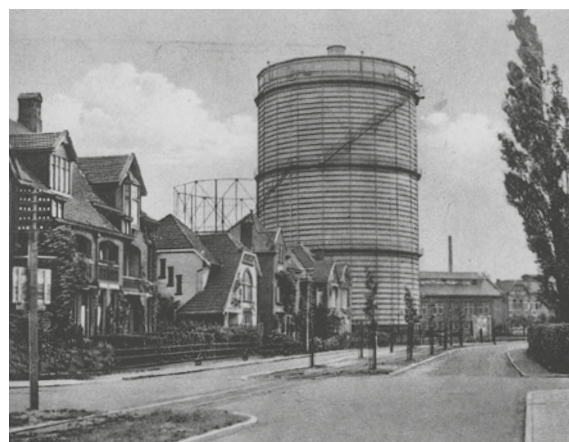
Wielercfé De Velosoof: Geopend van 9.00 tot 23.00 uur

Beeldenstorm (gebouw 3): Werkplaatsen open van 11.00 - 17.00 uur. Ook is er een programma met rondleidingen en activiteiten i.s.m. studenten van Fontys Hogeschool voor de Kunsten

MadeByNRE / NUL ZES (gebouw 7): Geopend van 12.00 en 15.00 uur. Toelichting op afrondende fase van het NRE terrein (kavels G, H, I en J) / Bouwen in eigen beheer, mix van wonen en werken. NUL ZES is een collectief van creatieve professionals. Van ontwerpers tot architecten, van onderzoekers tot illustratoren. Twee industriële panden op het NRE terrein in het centrum van Eindhoven zijn door NUL ZES ongebouwd tot werkplek, huiskamer en creatief lab.

Peelcentrale (gebouw 10): Tineke Beunders en Nathan Wierink ontvangen belangstellenden tussen 11.00 en 14.00 uur.

Kilimanjaro Wonen (gebouw 2): Afhankelijk van werkzaamheden toelichting in of om het pand. Betrokkenen geven tussen 11.00 en 17.00 uur op gezette tijden toelichting op het project.

Gashouder, Nachtegaallaan 15, circa 1935
Uitgever Dyck-Vereyken,
Coll. Regionaal Historisch Centrum Eindhoven

Havenhoofd Eindhovens Kanaal met op achtergrond de Sint-Catharinakerk en het klooster Mariënhege, circa 1895.
Coll. Regionaal Historisch Centrum Eindhoven

COLOFON

Redactie • Rene Erven, Peter Thoben, Lilian Calame, Jos Hüsken en Loes Heuvelmans
Copyright • Comité Open Monumentendag Eindhoven / Stichting Architectuurcentrum Regio Eindhoven 2018
Vormgeving • Oranje Vormgevers, Eindhoven
Druk • Goedhart repro, Eindhoven

Met dank aan: Gemeente Eindhoven; VVV/EHV365; Henri van Abbestichting; Regionaal Historisch Centrum Eindhoven; Erfgoedhuis; Eindhoven in Beeld; BPD; ondernemers NRE.

Stichting Architectuurcentrum Regio Eindhoven
p.a. Natlab / Kastanjelaan 500, 5616 LZ Eindhoven
T 040 294 68 45
info@architectuurcentrumeindhoven.nl
www.architectuurcentrumeindhoven.nl

Kijk op
www.architectuurcentrumeindhoven.nl
www.openmonumentendag.nl
voor het volledige programma

